

MIIKA MALKAMÄKI JA ANTTI RAUTIAINEN

Laskentatoimi ja etiikka: rahastonhoitajien ja tilintarkastajien eettisten arvojen vertailua

TIIVISTELMÄ

Tässä tutkimuksessa analysoidaan ja verrataan rahastonhoitajien ja tilintarkastajien eettisiä arvoja. Tutkimuskyselyyn saatiin 75 vastausta (vastausprosentti 33,5 %). Oikeudenmukaisuus ja riippumattomuus olivat tilintarkastajille tärkeämpiä arvoja kuin rahastonhoitajille. Tuloksellisuus taas oli rahastonhoitajille tärkeämpää. Tilintarkastajat arvioivat saaneensa hieman enemmän eettistä koulutusta kuin rahastonhoitajat. Arvoväittämiin saatujen vastausten erot olivat pääosin pieniä, mutta silti tulokset vahvistavat näkemystä eri ammattiryhmien välisestä eroista. Esimerkiksi rehellisyys oli tärkeä arvo molemmille ammattiryhmille, mutta rahastonhoitajille ammattitaito merkitsee enemmän tuloksellisuutta, kun taas tilintarkastajien ammattitaito liittyy läheisemmin muun muassa vastuullisuuteen ja objektiivisuuteen. Kuitenkaan erot arvoissa eivät johtaneet suuriin eroihin käytännön toimintatavoissa, vaan eri ammattiryhmät suhtautuivat hyvin samantyyppisesti erilaisiin käytännön eettisiin ongelmatilanteisiin. Käytännön toimintatapaväittämien osalta ainoa tilastollisesti merkitsevä keskiarvoero löytyi liittyen sisäisten kauppojen eliminoinnin laiminlyöntiin konsernitilipäätöksessä. Tällaiseen tilinpäätösinformaation vääristelyyn tilintarkastajat suhtautuivat tiukemmin kuin rahastonhoitajat. Ekologisten tai vastuullisten sijoitusrahastojen yleistymisestä huolimatta esimerkiksi ekologisen toiminnan tärkeydessä ei ollut eroja ammattiryh-

MIIKA MALKAMÄKI, KTM

• miika.malkamaki@jyu.fi

ANTTI RAUTIAINEN, KTT, laskentatoimen lehtori

• antti.i.rautiainen@jyu.fi

mien välillä. Ikä tai sukupuoli ei vaikuttanut merkittävästi vastauksiin tässä aineistossa. Saadun eettisen koulutuksen määrällä ei ollut tilastollisesti merkitsevää vaikutusta vastausten eettisyyteen. Ammatin vaatimusten, esimerkiksi tuloksellisuuden ja riippumattomuuden, yhteensovittaminen voi olla erilaista eri aloilla, joten eri laskenta-ammattilaisten eettinen koulutus, ohjeistus ja perehdytys voivat painottaa eri tavoin.

JOHDANTO

Laskentatoimesta puhuttaessa keskitytään harvoin moraaliin tai etiikkaan, vaikka laskentatoimeen liittyy paljolti erilaisia moraalikysymyksiä (Pylkkänen, 1995; Virtanen 2002). Esimerkiksi finanssitali pankkikriisit sekä kirjanpitoskandaalit, kuten Enronin ja WorldComin kaatumiset ja Sarbanes-Oxley-lain säätämiset, voivat horjuttaa ihmisten uskoa laskentatoimen antaman kuvan oikeellisuuteen ja laskentatoimen ammattilaisiin (Jackling ym. 2007; Humphrey ym. 2009). Muun muassa Enronin toimintatapoja ja johdon moraalialia arvosteltiin. Enronin tilintarkastajille maksettiin suuria palkkioita, jotta he hyväksyivät tilinpäätöstietojen muokkauksen, jolla tiedot saatiin vaikuttamaan todellista paremmilta. Tällöin tilintarkastajien rooli muuttui objektiivisesta tarkastamisesta subjektiiviseksi, liikekumppanuuden kaltaiseksi, etiikaltaan kyseenalaiseksi suhteeksi. Tilintarkastajien toiminnan yleisten periaatteiden kirkastamista sekä ammattikuntakohtaista eettistä koulutusta tai jatkokoulutusta ovatkin suosittaneet esimerkiksi Satava ym. (2006). Lisäksi finanssikriisin myötä on kiinnitetty huomiota rahoitusalan toimijoiden ja jopa rahastojen eettisyyteen tai ekologisuuteen sekä yleensä rahoitusalan sääntelyyn ja valvontaan (Climent ja Soriano 2011; Humphrey ym. 2009; Nussbaum 2002).

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan kahden eri laskentatoimen ammattiryhmän, rahastonhoitajien ja tilintarkastajien, eettisiä arvoja. Etenkin rahoitusalan tyypilliset ammattilaiset, rahastonhoitajat, ovat verrattain tuore tutkimuskohde. Esimerkiksi Virtanen (2002) on tutkinut muiden laskenta-ammattilaisten eettisiä käsityksiä (mm. tilitoimistojohtajien, kirjanpitäjien, tilintarkastajien ja talouspäälliköiden). Rahoitusalan ammattilaisten eettisiä käsityksiä ei ole kuitenkaan tutkittu Suomessa, eikä rahastonhoitajien käsityksiä ole verrattu muiden laskenta-ammattilaisten eettisiin käsityksiin. Tämä aihepiiri on mielenkiintoinen ja ajankohtainen, sillä esimerkiksi finanssikriisin myötä huomiota on kiinnitetty rahoitusalan valvontaan ja eettisten ohjeiden puuttumiseen. Rahoitusalan käytäntöihin puolestaan vaikuttavat alalla toimivien henkilöiden eettiset käsitykset. Rahastonhoitajien vertailukohteena tutkimuksessa ovat tilintarkastajat, koska ryhmää on tutkittu ennenkin. Lisäksi tilintarkastajilla on melko tarkat koulutusvaatimukset sekä mm. KHT-yhdistyksen säännökset ja koodisto eettisen toiminnan suhteen.

Lisävertailupohjaa laskentatoimen eri ammattiryhmien etiikan tasoon tuo Ikola-Norrbackan ja Jokipiin (2010) tutkimus talousrikostutkijoiden eettisistä arvoista. Samoja arvoväitteitä käyttäen

tässä tutkimuksessa laajennetaan Ikola-Norrbackan ja Jokipiin (2010) tutkimusasetelma koskemaan useampia ammattiryhmiä. Tämän työn avulla saadaan myös tutkittua rahastonhoitajien eettisiä arvoja Suomessa. Rahastonhoitajien sisäpiiritiedon väärinkäytösepäilyjä ja muita eettisiä ongelmia on aiemmin tarkasteltu lähinnä Yhdysvaltojen näkökulmasta (Wall Street Journal 2010).

Yksittäisistä skandaaleista huolimatta tilintarkastajilla voisi arvella olevan vahvat moraali-käsitykset, mutta rahastonhoitajien eettisiä käsityksiä ei tunneta. Tämän tutkimuksen tavoitteena on tutkia ja verrata kahden eri laskentatoimen ammattiryhmän, rahastonhoitajien ja tilintarkastajien, eettisiä arvoja kyselytutkimuksen keinoin. Päätutkimuskysymys on seuraava: *Poikkeavatko tilintarkastajien ja rahastonhoitajien eettiset arvot toisistaan?* Lisäksi tarkastellaan sitä, *millaisia eettisiä ongelmia laskenta-ammattilaiset kohtaavat ja miten eettisiin ongelmatilanteisiin suhtaudutaan.* Koska rahastonhoitajille ei ole tiettyjä koulutusvaatimuksia tai eettistä koodistoa, tutkitaan myös sitä, *ovatko laskenta-ammattilaiset opiskelleet etiikkaa.* Etiikan opiskelu on mielenkiintoinen aihe, koska etiikan koulutuksen tarpeellisuudesta laskentatoimen yhteydessä on kiistelty. Etiikan koulutuksen puolesta puhuvat esimerkiksi Caliyurt (2007) ja Satava ym. (2006), mutta etiikkakoulutusta arvostelee esimerkiksi McPhail (1999). Ammattiryhmien käsityksiä etiikasta kuvataan ja kvantifioidaan mm. Ikola-Norrbackan ja Jokipiin (2010) tutkimukseen perustuvalla arvokyselyllä, jonka avulla voidaan myös yleisemmin *verrata eri ammattiryhmien välisiä eettisiä arvoja.*

KESKEINEN KÄSITTEISTÖ JA AIEMPI TUTKIMUS

Sana *moraali* on peräisin latinan kielestä sanasta *mores*, joka tarkoittaa tapoja. Moraalia voidaan pitää yhteisön tai yksilöiden toimintaa ohjaavana piirteenä. Yhteisöissä on usein erilaisia sääntöjä, joihin moraalinen toiminta perustuu. Vaikka yhteisön sääntöjen rikkomisesta ei seuraisi rangaistuksia, esimerkiksi yhteiset arvot, koulutustausta ja yhteisön paine ajavat tyypillisesti tietyn alan ammattilaiset noudattamaan yhteisiä sääntöjä. Moraalia tutkittaessa tutkimuskysymykset koskevat tyypillisesti oikeaa ja väärää tai hyvää ja huonoa. (Virtanen 2007; Dictionary of philosophy 1984; Velasquez 1998, 8.)

Sana etiikka puolestaan juontuu kreikan kielen sanasta *ethos*, joka tarkoittaa tapaa (Pylkkänen, 1995, 25). Yleensä etiikka määritellään moraalia tutkivaksi filosofian alueeksi, jossa pohditaan oikean ja väärän ohella sitä miten yhteisön moraaliset säännökset vaikuttavat tai ohjaavat elämäämme, ja ovatko säännökset perusteltuja vai perusteettomia (Pylkkänen, 1995, 25; Virtanen 2007; Velasquez 1998). Yritysetiikan yhteydessä käytetyt yleisimmät moraalifilosofian suuntaukset ovat hyve-etiikka, velvollisuus- ja oikeusetiikka sekä seurausetiikka (Airaksinen 1987; Velasquez 1998). Tätä jakoa on käytetty myös laskentatoimen tutkimuksissa (mm. Virtanen 2002).

Tutkimuksia laskentatoimesta ja etiikasta on olemassa jonkin verran. Stephen Loeb huomasi jo vuonna 1971, että tilintarkastajien eettisen koodiston loukkauksia esiintyi yhdysvaltalaisen tilintarkastajien keskuudessa.

Alegria Carreira ym. (2008) tutkivat etiikan opetuksen merkitystä laskentatoimessa ja rahoituslalla Portugalissa. He havaitsivat velvollisuuseetiikan opetuksen vahvistaneen oppilaiden käsityksiä eettisen koodiston tarpeellisuudesta. Tällainen tulos ei kuitenkaan välttämättä kerro eettisestä käyttäytymisestä työelämässä. McPhail (1999) esittelee artikkelissaan toisenlaisen näkökulman laskentatoimen etiikan opetukseen. Hänen mukaansa yliopistoja on syytetty paljolti siitä, etteivät ne ole opettaneet tarpeeksi etiikkaa laskentatoimen opetuksen yhteydessä. Kuitenkin McPhail mainitsee, että etiikan opetus saattaa luoda opiskelijoille jopa liian rationalistisen kuvan etiikasta tai muovata laskenta-ammattilaisista eettisiä sellaisella tavalla, joka ei edistä pitkän tähtäimen menestystä ja jatkuvuutta yritystoiminnassa (ks. myös Woiceshyn, 2013, 24). Woiceshyn (2013) toteaa, että rationaalinen egoismi on, esimerkiksi toisten edun ylikorostamisen eli altruismin sijaan, kestävä lähestymistapa eettisiin ongelmiin, koska yksilöiden ja yritysten pitkän aikavälin menestyminen johtaa usein hyvinvointiin markkinataloudessa.

Humphrey ym. (2009) kiinnittivät huomiota tilintarkastustyön vaikeuteen mm. monimutkaisten rahoitusinstrumenttien arvon todentamisen osalta. Lisäksi he totesivat että skandaalien ilmettyä tilintarkastusalan etujärjestöt pyrkivät lisäämään ohjeistusta ja yhdistämään alan käytäntöjä, millä samalla hallitaan tilintarkastustoiminnan riskejä. Etiikkaa ja tilintarkastusta pohtineet Satava ym. (2006) toteavat, että tilintarkastusalan kilpailu ja henkilökohtaisen edun tavoittelu voi johtaa tavoitteeseen pitää tai lisätä asiakkaita hinnalla millä hyvänsä. Niinpä Satava ym. (2006) ehdottavat että tilintarkastajille voisi olla enemmän eettistä koulutusta. Heidän mukaansa tilintarkastuksessa voitaisiin sääntöjen noudattamisen lisäksi tavoitella yleisiä eettisiä periaatteita, kuten ”yleistä etua”, vaikka yleisen edun arviointi tai yhdistäminen toimintaohjeisiin ei ole helppoa.

Rahastonhoitajien etiikasta ei ole juuri tutkimusta, vaikka rahoitusalan eettisyys on kyseenalaistettu kriisien yhteydessä (Nussbaum 2002). Vastuullisia ja ekologisia sijoitusrahastoja on kuitenkin viime aikoina tullut lisää. Näyttöä rahoitusalan asennemuutoksesta tai tällaisten rahastojen tuottojen eroista muihin rahastoihin verrattuna ei silti ole (Climent ja Soriano 2011).

Suomalaiskontekstissa laskentatoimen ammattikunnan eettisten arvojen tutkimus on ollut pitkälti laadullista tutkimusta. Laskentatoimen ja moraalin välistä suhdetta on käsitellyt erityisesti Virtanen (2002; 2007). Väitöskirjassaan Virtanen (2002) on tutkinut hyvää kirjanpitotapaa, verosuunnittelua sekä hyvää tilintarkastustapaa haastatteleamalla laskenta-ammattilaisia (n=22 kpl) ja analysoimalla heidän näkemyksiään. Laadullisen tutkimuksen avulla eri ammattiryhmien vertailu yleisellä tasolla on kuitenkin vaikeaa.

Ikola-Norrbacka ja Jokipii (2010) ovatkin pyrkineet kvantifioimaan eettisyyttä Suomessa tutkimalla talousrikostutkijoiden eettisiä arvoja. Ikola-Norrbacka ja Jokipii suorittivat tutkimuk-

sensa talousrikostutkijoille huhtikuussa 2009 sähköpostikyselynä osana laajempaa tutkimusta. He pyrkivät selvittämään, mitkä eettiset arvot nousevat tärkeimmiksi talousrikostutkijan ammatissa, miten arvot ryhmittyvät vastaajien keskuudessa sekä jakaantuvatko arvot tiettyihin vastaajaryhmiin. Kysymyksiin pyrittiin saamaan vastaukset antamalla vastaajien arvioitaviksi kymmenen kirjallisuuden perusteella valittua eettistä arvoa, joiden merkityksellisyyttä vastaajat arvioivat oman professionsa kannalta. Valitut arvot olivat *ammattitaito, joustavuus toimintatavoissa, vastuullisuus, oikeudenmukaisuus, riippumattomuus, rehellisyys, objektiivisuus, luottamuksellisuus, toiminnan tuloksellisuus ja toiminnan vaikuttavuus*. Nämä eettiset arvot ovat tutkijoiden mukaan hyvän hallinnon ydinarvoja. Lisäksi ne ovat lähellä poliisitoiminnan arvoja, joita ovat oikeudenmukaisuus, ammattitaito, lahjomattomuus, luotettavuus, tasa-arvoisuus, palveluhalukkuus sekä hyvinvointi. (Poliisilehti 2008; Ikola-Norrbacka & Jokipii 2010.)

Tärkeimpiä arvoja talousrikostutkijoille olivat Ikola-Norrbackan ja Jokipiin (2010) mukaan rehellisyys, objektiivisuus ja oikeudenmukaisuus, kun taas epäoleellimmat arvot olivat vastaajien mukaan tuloksellisuus, vaikuttavuus sekä joustavuus. Vastausten perusteella tutkijat kartoittivat erilaiset arvoulottuvuudet pääkomponenttianalysillä. Komponenteista ilmenee vastaajien arvojen jakautuvan *perinteisiin hallinnon arvoihin sekä uuden julkisjohtamisen¹ mukaisiin tehokkuusarvoihin (ibid.)*.

Klusterianalysillä Ikola-Norrbacka ja Jokipii (2010) saivat eriteltyä arvoulottuvuuksiltaan kolme erilaista ryhmää, joista ”vahva yleinen arvositoutuneisuus” sisälsi 47 % vastaajista, ”perinteisiin arvoihin sitoutuneisuus” 31 % vastaajista ja ”arvositoutumattomuus” 22 % vastaajista. Arvoulottuvuuksien poikkeaminen toisistaan oli selkeää. Esimerkiksi perinteiset hallinnon arvot määrittelivät vahvasti ryhmän vastaajien ajattelua, jossa suhtauduttiin negatiivisesti uusiin tehokkuusarvoihin (joustavuus, tuloksellisuus ja vaikuttavuus). Vahvan yleisen arvositoutuneisuuden ryhmä osoitti sitoutumista sekä hallinnon perinteisiin arvoihin että uusiin tehokkuusarvoihin. Arvositoutumattomien ryhmässä sekä perinteiset hallinnon arvot että uudet tehokkuusarvot vaikuttivat toissijaisilta ryhmän jäsenten arvomaailmassa tai heidän käytännön työssään.

DATA JA MENETELMÄT

Tämä tutkimus toteutettiin Internet-kyselynä helmi-maaliskuun aikana 2011. Rahaston- tai salunkunhoitajien (jatkossa rahastonhoitajien) sähköpostiosoitteita haettiin sijoitusrahastojen hoitoa tarjoavien yritysten Internet-sivuilta. Rahastonhoitajien yhteystietoja saatiin kokoon yhteensä 116. Tutkittavasta joukosta pyrittiin saamaan mahdollisimman laaja. Tutkimuksen rahastonhoitajien

¹ Uusi julkisjohtaminen (new public management) korostaa mm. tehokkuutta ja suoritusmittauksia julkisella sektorilla, ks. esim. Lapsley (2008).

työnantajina olivat mm. Aktia, FIM, Nordea, Seligson, Danske Capital, Pohjola, Evli, SEB ja Osuuspankki.

Tilintarkastajien sähköpostiosoitteita haettiin Keskuskauppakamarin yhteys-tietopalvelusta. Tilintarkastajien sähköpostiosoitteiden määrä rajoitettiin 127 kappaleeseen, jotta tutkittava joukko olisi suurin piirtein samankokoinen rahastonhoitajien kanssa. Tilintarkastajien joukossa oli sekä yksityisesti työskenteleviä että kansainvälisissä yrityksissä (mm. PwC, KPMG, Deloitte ja Ernst & Young) toimivia tilintarkastajia. Eräänä vastaajien määrää rajoittavan tekijänä molempien ammattikuntien kohdalla oli se, että kysely oli tehty suomeksi. Perille menneiden sähköpostien yhteislukumäärä oli 224.

Vastauksia saatiin lopulta yhteensä 75 kappaletta (vastausprosentti 33,5 %), joista 41 (55 %) oli tilintarkastajilta ja 34 (45 %) rahastonhoitajilta. Kyselyyn vastanneista miehiä oli 72 %. Miesten isompi osuus (54 kpl) vastaajissa selittyy toimialojen miesvaltaisuuksella. Erityisesti rahastohoidossa työskentelee paljon miehiä. Vastaajista suurin osa oli 36–45-vuotiaita (44 %) ja 26–35-vuotiaita (36 %). Vastaajilla oli työkokemusta tyypillisesti 11–20 vuotta (47 %:lla vastaajista). Eettistä koulutusta olivat elämänsä aikana saaneet lähes kaikki.

Tutkittavalle joukolle lähetetyssä kyselyssä oli ensin Ikola-Norrbackan ja Jokipiin (2010) tutkimuksen kanssa vertailukelpoisia eettisiä arvoja sekä niiden merkitystä tutkivia väitteitä ja ominaisuuksia, ”arvoväittämiä” (arviointi 7-portaisella Likert-asteikolla, ks. Taulukko 1). Toisena osa-alueena kyselyssä oli joukko eettisen suuntautumisen ”toimintatapaväittämiä”, joita arvioitiin pääosin viisiportaisella Likert-asteikolla (Taulukko 2). Toimintatapaväittämissä esitetään sekä yleisesti eettiseen että *laskentatoimen ammattieettiseen* toimintaan liittyviä väitteitä perustuen mm. Satavan ym. (2006) pohdintoihin yleisistä periaatteista sekä ammattikuntatason koulutus- ja eettisyysvaatimuksista.

Kyselyvastausten analysoinnissa käytettiin mm. keskiarvotarkasteluja, korrelaatioanalyysia sekä pääkomponentti- ja klusterianalyysia (SPSS-ohjelmalla). Lisäksi vastaajille esitettiin kaksi avointa kysymystä: *mikä on suurin eettinen ongelma työssäsi ja mitä eettisiä ongelmia kohtaat yrityksissä?*

TULOKSET

Arvoväittämät

Arvoväittämiä arvioitiin vastaamalla kysymykseen ”Missä määrin seuraavat ominaisuudet ovat tarpeen työssäsi?”. Vastausvaihtoehdot olivat asteikolla 1 = erittäin vähän ja 7 = erittäin paljon. Arvoväittämiä osalta Taulukko 1 kertoo tilintarkastajien ja rahastonhoitajien erilaisesta suhtautumisesta tiettyihin ominaisuuksiin, kuten tuloksellisuuteen. Tilastollisesti merkitsevät tulokset kuvaavat pienestä otoskoosta huolimatta ammattikuntien välisten eettisten arvojen eroavaisuuksia.

TAULUKKO 1. Suhtautuminen arvoväittämiin ammattikunnittain.

Arvoväite/ominaisuus (1–7 Likert)	Ammatti	Keskiarvo	Sig.
Tuloksellisuus	Tilint.	5,46	,000
	Rah.hoit.	6,53	
Vaikuttavuus	Tilint.	5,46	,375
	Rah.hoit.	5,21	
Joustavuus	Tilint.	6,17	,003
	Rah.hoit.	5,50	
Ammattitaito	Tilint.	6,56	,884
	Rah.hoit.	6,53	
Vastuullisuus	Tilint.	6,32	,928
	Rah.hoit.	6,29	
Luottamuksellisuus	Tilint.	6,85	,215
	Rah.hoit.	6,62	
Riippumattomuus	Tilint.	6,66	,000
	Rah.hoit.	5,50	
Oikeudenmukaisuus	Tilint.	5,95	,015
	Rah.hoit.	5,06	
Objektiivisuus	Tilint.	6,41	,003
	Rah.hoit.	5,47	
Rehellisyys	Tilint.	6,56	,277
	Rah.hoit.	6,29	

Taulukossa 1 sarake Sig. (significance) kuvaa riippumattomien otosten T-testin merkitsevyystasuarvoa (N=73). Eri ammattiryhmien ominaisuuksille antamat vastauskeskiarvot poikkeavat toisistaan merkitsevästi, kun Sig. < 0,05. Esimerkiksi *tuloksellisuus* oli selkeästi tärkeämpää rahastonhoitajille, joille tuloksen tekeminen ja vaikkapa vertailuindeksin voittaminen on ilmeinen tavoite työssä. Merkitseviä eroja oli myös *joustavuuden*, *riippumattomuuden*, *oikeudenmukaisuuden* ja *objektiivisuuden* tärkeydessä, mutta molemmille ammattiryhmille esimerkiksi vastuullisuus ja ammattitaito työssä olivat yhtä tärkeitä ominaisuuksia.

Rahastonhoitajien (N=34) antamat vastauskeskiarvot kymmenelle esitetylle arvolle vaihtelivat välillä 5,06–6,62. Tärkeimmiksi arvoiksi he nostivat luottamuksellisuuden, tuloksellisuuden ja ammattitaidon. Vähiten tärkeiksi rahastonhoitajat arvioivat oikeudenmukaisuuden, vaikuttavuuden ja objektiivisuuden. Tilintarkastajien (N=41) kohdalla vastauskeskiarvot vaihtelivat välillä 5,46–6,85. Tärkeimmät arvot tilintarkastajille olivat luottamuksellisuus, riippumattomuus, rehellisyys ja ammattitaito. Vähiten heidän työnsä kannalta oli merkitystä tuloksellisuudella, vaikuttavuudella sekä oikeudenmukaisuudella.

Vertailun mahdollistamiseksi rahastonhoitajien ja tilintarkastajien eettisiä arvoja (Taulukko 1) tarkasteltiin samoilla kysymyksillä kuin Ikola-Norrbackan ja Jokipiin (2010) kyselyssä talousri-

kostutkijoille. Vertailun vuoksi esimerkiksi rahastonhoitajilla tuloksellisuus sai arvon 6,53, kun tilintarkastajilla arvo oli 5,46 ja Ikola-Norrbackan ja Jokipiin kyselyssä talousrikostutkijoilla 5,26. Oikeudenmukaisuus taas sai rahastonhoitajilla arvon 5,06, kun tilintarkastajien arvo oli 5,95 ja talousrikostutkijoiden arvo Ikola-Norrbackan ja Jokipiin kyselyssä oli 6,69. Tulokset indikoivat eroa myös talousrikostutkijoiden ja laskenta-ammattilaisten eettisessä suuntautumisessa, tosin erojen tilastollista merkitsevyyttä ei testattu eri aineistoista johtuen.

Tilintarkastajien arvoväittämävastausten pääkomponenttianalyysissa löydettiin samat komponentit kuin Ikola-Norrbackan ja Jokipiin (2010) analyysissa: *perinteiset arvot* (FT1: ammattitaito, vastuullisuus, oikeudenmukaisuus, riippumattomuus, rehellisyys, objektiivisuus ja luottamuksellisuus) sekä *uudet tehokkuusarvot* (FT2: joustavuus, tuloksellisuus ja vaikuttavuus). Tilintarkastajien mallin kokonaisselitysosuus oli 65,3 %.²

Rahastonhoitajien arvoväittämävastausten keskuudesta (Taulukko 1) saatiin kolme pääkomponenttia, jotka selittivät 77,5 % vastauksista. Komponentit nimettiin *perinteiseksi sisäiseksi arvoiksi* (FR1, johon latautuivat ammattitaito, vastuullisuus, luottamuksellisuus ja rehellisyys), *perinteiseksi ulkoiseksi arvoiksi* (FR2 sisältäen riippumattomuuden, oikeudenmukaisuuden ja objektiivisuuden) sekä *(uusiksi) tehokkuusarvoiksi* (FR3, johon latautuivat tuloksellisuus, vaikuttavuus sekä joustavuus). Rahastonhoitamisen tuloksellisuuden korostaminen ei kuitenkaan välttämättä ole uutta, joten sana uusi on suluisa.

Lisäksi tässä tutkimuksessa huomattiin klusterianalyysin graafisen diagrammin (dendrogrammin) perusteella, että molemmilla ammattiryhmillä esimerkiksi rehellisyys on lähellä ammattitaitoa (ks. Liite 1). Kuitenkin rahastonhoitajilla ammattitaito on hyvin lähellä tuloksellisuutta, kun taas tilintarkastajilla tuloksellisuus on kauempana ammattitaidosta. Tilintarkastajilla taas esimerkiksi objektiivisuus on lähempänä ammattitaitoa kuin rahastonhoitajilla. Nämä huomiot kertovat edelleen eroista toimialojen luonteesta. Taloudellisen tuloksen korostaminen voi kuitenkin altistaa rahoitusalaan eettisille ongelmille.

Toimintatapaväittämät

Toimintatapaväittämien osalta tilintarkastajien ja rahastonhoitajien välisissä vastauksissa ei ollut suuria eroja (Taulukko 2). Keskiarvoista neljä mahtui kymmenyksen sisään toisistaan ja suurin ero ryhmien välillä oli 0,30. Taulukon 2 eroista ainoa tilastollisesti merkitsevä keskiarvo oli sisäisten kauppojen eliminoinnissa konsernitilipäätöksessä (tilintarkastajat 1,02 ja rahastonhoitajat 1,32, Sig. 0,017). Suurehkoja eroja oli myös valehtelussa oman työpaikkansa vuoksi (1,63 ja 1,91), jossa ero oli 0,28, sekä toisen auton kolhimisessa (1,05 ja 1,32), jossa ero oli 0,27 (tilastollisesti

² Kuten Ikola-Norrbacka ja Jokipii (2010), käytimme tässä arvoväittämien analyysissa pääkomponenttianalyysia ja Varimax-rotatiota. Kaiser-Meyer-Olkin-testiarvo ja Bartlettin ns. sväärisyystesti saivat hyväksyttävät arvot.

melkein merkitsevä, Sig. 0,072). Tilintarkastajat vastasivat väittämään asiakkaalle valehtelusta keskimääräisesti hieman ”huonommin” kuin rahastonhoitajat, vaikkei ero tilastollisesti merkitsevä ollutkaan. Molemmat vastaajaryhmät sallivat ylivoimaisesti helpoimmin ylinopeudella ajamisen, ja se aiheutti myös eniten hajontaa vastaajien keskuudessa molemmissa ammateissa. Ekologisten tai vastuullisten sijoitusrahastojen yleistymisestä huolimatta esimerkiksi ekologisen toiminnan tärkeydessä ei ollut eroja ammattiryhmien välillä. Ikä tai sukupuoli ei vaikuttanut merkittävästi vastauksiin tässä aineistossa.

TAULUKKO 2: Toimintatapaväittämien ja koulutusarvion vastaukset ammattiryhmittäin.

Väittämät 1–5 Likert (nro 10: 1–7)	Ammattinimike	Tilastot			
		N	Keskiarvo	Keskihajonta	Keskiarvon keskivirhe
1. On oikein hankkia etukäteen ylioppilaskirjoitusten kysymykset tutulta kysymysten laatijalta ja kertoa ne kirjoituksiin valmistautuvalle abiturienttilapselleen.	Tilintarkastaja	41	1,10	0,436	0,068
	Rahastonhoitaja	34	1,12	0,409	0,070
2. On oikein ajaa ylinopeutta.	Tilintarkastaja	41	2,24	0,994	0,155
	Rahastonhoitaja	34	2,18	1,086	0,186
3. On oikein rikkoa lakia lahjusta vastaan, jos siitä ei voi jäädä kiinni.	Tilintarkastaja	41	1,02	0,156	0,024
	Rahastonhoitaja	34	1,06	0,239	0,041
4. On oikein valehdella pitääkseen työpaikkansa.	Tilintarkastaja	41	1,63	0,829	0,130
	Rahastonhoitaja	34	1,91	0,933	0,160
5. Konsernitilinpäätöksestä voi jättää eliminoimatta sisäiset kaupat, jos näin saa itse paremman vuosibonuksen.	Tilintarkastaja	41	1,02	0,156	0,024
	Rahastonhoitaja	34	1,32	0,684	0,117
6. Hyväksyn sisäpiiritiedon hyödyntämisen pörssikaupassa.	Tilintarkastaja	41	1,10	0,300	0,047
	Rahastonhoitaja	34	1,21	0,687	0,118
7. Asiakkaalle saa valehdella.	Tilintarkastaja	41	1,41	0,631	0,099
	Rahastonhoitaja	34	1,26	0,710	0,122
8. Kolhiessaan toisen autoa parkkipaikalla, on oikein poistua jättämättä yhteystietojaan tai ilmoittamatta toisen auton omistajalle, jos tämä ei ole paikalla.	Tilintarkastaja	41	1,05	0,218	0,034
	Rahastonhoitaja	34	1,32	0,843	0,145
9. Ekologinen toiminta (esim. kierrätys) on täysin turhaa siviilielämässä.	Tilintarkastaja	41	1,59	0,865	0,135
	Rahastonhoitaja	34	1,56	0,991	0,170
10. Arvioi eettisen koulutuksesi määrää asteikolla 1 - 7, missä 1 = ei lainkaan, 7 = erittäin paljon.	Tilintarkastaja	41	4,66	1,510	0,236
	Rahastonhoitaja	34	3,62	1,758	0,302

Taulukon 2 osalta kaikkein moraalittomimpina väitteinä tilintarkastajat pitivät lain rikkomista ilman pelkoa kiinnijäännistä (1,02), sisäisten kauppojen vääristelyä konsernitilinpäätöksessä oman edun vuoksi (1,02) sekä toisen auton kolhimista ja paikalta poistumista ilmoittamatta (1,05). Rahastonhoitajat arvioivat selkeästi moraalittomimmaksi tilintarkastajien tapaan lain rikkomisen ilman kiinnijäämisen pelkoa (1,06), mutta heillä seuraaviksi tulivat ylioppilaskirjoitusten kysymysten hankkiminen lapselleen (1,10) sekä sisäpiiritiedon hyödyntäminen pörssikaupassa (1,21).

Toimintatapaväittämien tuloksia analysoitiin myös pääkomponenttianalyysin avulla. Tulosten tulkinnan selventämiseksi pääkomponenttiakselit rotatoitiin (kierrettiin) ns. Promax-rotatiolla. Pääkomponenttianalyysiä tehtäessä muuttujien väliltä on löydyttävä korrelaatioita, joiden arvo on mielellään yli 0,30, sillä muutoin analyysiä ei kannata tehdä. (Metsämuuronen 2009, 650–654.) Voimakkaita korrelaatioita havaittiin esimerkiksi rahastonhoitajien kohdalla ekologisen toiminnan, auton kolhimisen ja asiakkaalle valehtelun välillä. Rahastonhoitajien vastausten väliset korrelaatiot olivat suurempia verrattuina tilintarkastajiin. Korrelaatiot on laskettu Spearmanin korrelaatiolla. Pääkomponenttianalyysi auttoi selvittämään, voidaanko väittämien taustalta löytää yleisempiä arvoulottuvuuksia.

Ennen pääkomponenttianalyysiä aineistolle tehtiin myös luotettavuustestit, jotka olivat hyväksyttävällä tasolla rahastonhoitajien vastauksissa, mutta tilintarkastajien joukossa poikkesivat hieman ohjearvoista. Kaiser-Meyer-Olkin-testin arvo rahastonhoitajilla oli 0,650 ($> 0,6$) ja tilintarkastajilla 0,451 ($< 0,6$). Bartlettin testin arvo rahastonhoitajilla oli 0,000 ($< 0,001$) ja tilintarkastajilla 0,008 ($> 0,001$). Tilintarkastajien vastaukset eivät siis muodostaneet yhtä selkeitä suuntauksia (pääkomponentteja) kuin rahastonhoitajilla, vaan muuttujat edustivat enemmän yksittäisiä suuntiaan. Aineiston pieni koko oli luultavasti tämän ilmiön aiheuttaja, joten ryhmiä tutkittiin silti samoin menetelmin.

Rahastonhoitajien ryhmästä löydettiin kolme pääkomponenttia, joiden kokonaisselitysosuus mallista oli 72,3 %. Ensimmäinen komponentti nimettiin *omantunnon väittämiksi* (R1), toinen komponentti *lakisääteisiksi väittämiksi* (R2) ja kolmas *hyödyn tavoittelun väittämiksi* (R3). Oman tunnon väittämiin latautuivat voimakkaimmin vieraan auton kolhiminen, asiakkaalle valehtelu sekä ekologinen toiminta. Lakisääteisiin väittämiin latautuivat ylinopeuden salliminen, lain rikkomisen lahjusta vastaan, valehtelu työpaikkansa vuoksi sekä sisäpiiritiedon hyödyntämisen hyväksyminen. Hyödyn tavoitteluun latautuivat ylioppilaskirjoitusten kysymysten hankinta lapselleen sekä sisäisten kauppojen eliminoimatta jättäminen paremman vuosibonusvuoksi.

Tilintarkastajien toimintatapamuuttujien vastauksista voitiin erotella neljä pääkomponenttia, jotka poikkesivat latauksiltaan rahastonhoitajien komponenteista. Komponentit nimettiin *vilpillisen työtoiminnan väittämiksi* (T1), *näkymättömien paheiden väittämiksi* (T2), *tiedon hyödyntämisen väittämiksi* (T3) sekä *muiksi omantunnon väittämiksi* (T4). Vilpillisen työtoiminnan väittämiin latautuivat valehtelu työpaikkansa vuoksi ja sisäisten kauppojen eliminoimatta jättäminen. Näky-

mättömiin paheisiin latautuivat lain rikkominen lahjusta vastaan sekä ekologinen toiminta. Tiedon hyödyntäminen piti sisällään ylioppilaskirjoitusten kysymysten hankkiminen lapselleen, sisäpäärittiedon hyödyntämisen hyväksyminen pörssikaupassa sekä asiakkaalle valehtelun. Muita oman tunteen väittämiä olivat ylinopeuden salliminen sekä toisen auton kolhiminen. Mallin kokonais-selitysosuus oli 68,0 %.

Saadun eettisen koulutuksen vaikutuksien analysoimiseksi kysyttiin, kuinka paljon vastaajat arvioivat saaneensa eettistä koulutusta elämänsä aikana. Haastatellut saivat arvioida koulutustaan seitsemäportaisella asteikolla, jossa 1 = ei lainkaan ja 7 = erittäin paljon. Haastatellut, jotka arvioivat saamansa eettisen koulutuksen määrän erittäin suureksi, vastasivat väittämiin yhtä poikkeusta lukuun ottamatta kaikkein eettisimmin. Kuitenkin useissa tapauksissa henkilöt, jotka eivät olleet oman käsityksensä mukaan saaneet yhtään eettistä koulutusta, sijoittuivat kärkisijoille keskiarvoja tarkasteltaessa.

Tutkimuksessa esitettiin vastaajille myös kaksi avointa kysymystä: ”Mikä on suurin eettinen ongelma työssäsi?” sekä ”Mitä eettisiä ongelmia kohtaavat yrityksissä?”. Suurimmassa osassa tilintarkastajien ja rahastonhoitajien vastauksia on huomattavissa hieman erilainen lähestymistapa ongelmaa kohtaan eri ammattikuntien välillä. Tilintarkastajien vastauksissa käsiteltiin paljon ongelmia, joita heidän omasta toiminnastaan saattaa seurata, esimerkiksi jääviyskysymyksiä, kuten ”*Kuinka paljon voi neuvoa ja sitten tarkastaa omaa neuvomaansa kirjausta?*”. Rahastonhoitajien ongelmat taas olivat suurimmaksi osaksi lähtöisin yrityksistä ja markkinoista, joiden rahastoja he kauppaavat. Toisaalta vastauksissa mainittiin myös, ettei eettisiä ongelmia ole. Maalaisjärjen käyttöä kannatettiin määräysten puuttuessa tai niiden ollessa tulkinnanvaraisia tai ongelmallisia, esim. ”*Säännöt ovat selvät ja muuten selviää järjen käytöllä. Ongelma on lähinnä säännösten osin täysin tarpeeton liioittelu, josta esim. sisäpiirisäännösten piiriin kuuluva joutuu kärsimään*”.

PÄÄKOMPONENTTIANALYYSITULOSTEN VERTAILUA

Ikola-Norrbacka ja Jokipii (2010) löysivät pääkomponenttianalyysillä talousrikostutkijoiden arvoväittämävastauksista kaksi komponenttia: *hallinnon perinteiset arvot* (F1) sekä *uudet tehokkuusarvot* (F2). Hallinnon perinteisiin arvoihin latautuivat ammattitaito, vastuullisuus, oikeudenmukaisuus, riippumattomuus, rehellisyys, objektiivisuus ja luottamuksellisuus. Uusiin tehokkuusarvoihin taas latautuivat joustavuus, tuloksellisuus ja vaikuttavuus.

Tässä tutkimuksessa rahastonhoitajien arvoväittämävastausten keskuudesta (Taulukko 1) saatiin kolme komponenttia, jotka nimettiin *perinteisiksi sisäisiksi arvoiksi* (FR1, johon latautuivat ammattitaito, vastuullisuus, luottamuksellisuus ja rehellisyys), *perinteisiksi ulkoisiksi arvoiksi* (FR2 sisältäen riippumattomuuden, oikeudenmukaisuuden ja objektiivisuuden) sekä (*uusiksi*) *teho-*

kuusarvoiksi (FR3 sisältäen tuloksellisuuden, vaikuttavuuden ja joustavuuden). Ulkoisten arvojen korostuminen voi kertoa toimintaan liittyvien ohjeiden lisääntymisestä ja siten rahastonhoitamisen legitimoinnin tärkeydestä. Tilintarkastajien arvoväittämien analyysissa löydettiin samat komponentit kuin Ikola-Norrbackan ja Jokipiin (2010) analyysissa: *perinteiset arvot* (FT1: ammattitaito, vastuullisuus, oikeudenmukaisuus, riippumattomuus, rehellisyys, objektiivisuus ja luottamuksellisuus) sekä *uudet tehokkuusarvot* (FT2: joustavuus, tuloksellisuus ja vaikuttavuus).

Arvoihin liittyvistä ammattiryhmäeroista huolimatta huomasimme kuitenkin omilla toimintatapaväittämillämme, että tilintarkastajien ja rahastonhoitajien toimintatapoihin tai eettisiin ongelmatilanteisiin liittyvät vastaukset eivät tyypillisesti poikenneet toisistaan kovin paljon, vaan että molempien ammattiryhmien vastaukset olivat varsin eettisiä.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkimuksen päätavoitteena oli selvittää, *poikkeako tilintarkastajien ja rahastonhoitajien etiikka toisistaan*. Samalla tutkittiin, *millaisia eettisiä ongelmia laskenta-ammattilaiset kohtaavat ja miten eettisiin ongelmatilanteisiin suhtaudutaan ammattiryhmittäin*. Lopullista yleistystä tutkittavasta joukosta ei kuitenkaan voida tehdä, koska erot tärkeiden arvojen välillä olivat pieniä ja vastaajien määrä jäi pieneksi. Tulosten avulla saadaan kuitenkin kartoitettavaa tietoa näistä ammattiryhmistä, mitä voidaan mahdollisesti käyttää hyväksi esimerkiksi ammattiryhmien kouluttamisessa.

Ammattiryhmien työssään tärkeiksi katsomista arvoista löydettiin kuitenkin joitakin eroja. Etenkin tuloksellisuus korostui rahastonhoitajien vastauksissa. Rahastonhoitajat työskentelevät alalla, jossa tuloksen tekeminen ja esimerkiksi riski–tuotto-ajattelu ovat ammatin kulmakiviä. Kuitenkin eroavaisuudet ryhmien arvojen välillä olivat melko pieniä ja siten myös eri ammattiryhmien vastaukset käytännön eettisiin ongelmatilanteisiin liittyviin toimintatapa-väittämiin olivat yleisesti hyvin samanlaisia ja jopa hyvin eettisiä. Sekä tilintarkastajat että rahastonhoitajat voivat sallia itselleen jonkin pienen omantunnon rikkeen, kuten ylinopeuden, mutta tuomitsevat esimerkiksi lahjukset tiukasti. Kuitenkin tilintarkastajat tuomitsevat hieman jyrkemmin oman edun tavoittelun konsernitilinpäätösmanipulaation avulla.

Loebin (1971) tutkimuksen mukaan tilintarkastajien eettisen koodiston loukkauksia esiintyi yhdysvaltalaisen tilintarkastajien keskuudessa, mutta tämän tutkimuksen tulosten perusteella käytännön eettisiä ongelmia esiintyi suomalaisilla laskenta-ammattilaisilla kuitenkin melko vähän tai ainakin niistä päästiin yli sääntöjä tai ns. maalaisjärkeä käyttäen.

Ammatin piirteet, kuten esimerkiksi koettu tuloksen tavoittelun ja siten tuloksellisuuden tärkeys heijastuivat vastaajien tärkeiksi kokemiin arvoihin etenkin rahastonhoitajien kohdalla. Pääkomponenttianalyysin mukaan myös heidän vastauksensa latautuivat paljon vahvemmin tiettyille komponenteille kuin tilintarkastajilla. Amatit muokkaavat ihmistä, mutta toisaalta ihmiset

muodostavat toimialansa toimijat. Tämän tutkimuksen tulosten voidaankin olettaa heijastelevan tutkittujen ammattiryhmien toimiala-arvoja, kuten taloudellista tuloksellisuutta rahastonhoitamisessa.

Lisäksi tässä tutkimuksessa tutkittiin etiikan koulutuksen vaikutusta vastaajien eettisyyteen. Vastausjakaumien perusteella suuri määrä eettistä koulutusta yhdistyi jonkin verran eettisempien vastausten kanssa, mutta tilastollisesti merkitsevää korrelaatiota ei löytynyt. Tämä tulos ei tue vahvasti Alegria Carreiran ym. (2008) ja Satavan ym. (2006) vähintään implisiittistä näkemystä siitä, että eettistä koulutusta lisäämällä voitaisiin vaikuttaa myös laskenta-ammattilaisten toimintatapoihin. Kuitenkin eettinen koulutus ja ohjeistus voi joissain tilanteissa tukea eettisyyttä toiminnassa. McPhailin (1999) mainitsemasta liiallisen eettisestä toiminnasta ei tässä tutkimuksessa havaittu viitteitä laskenta-ammattilaisten kohdalla, vaan yksilön ja yhteiskunnan kannalta tasapainoinen lähestymistapa (ns. rationaalinen egoismi) voi kuvata laskenta-ammattilaisten eettistä suhtautumista melko hyvin (ks. Woiceshyn 2013). Kaiken kaikkiaan ammatin vaatimusten, esimerkiksi tuloksellisuuden ja riippumattomuuden, yhteensovittaminen voi olla vaikeaa ja erilaista eri aloilla, joten myös eri laskenta-ammattilaisten eettinen koulutus, ohjeistus ja perehdytys voivat painottaa – tai ehkä niiden myös tulisi painottaa – eri tavoin eri aloilla.

Tämä tutkimus tarkentaa Ikola-Norrbackan ja Jokipiin (2010) tutkimusta tuomalla tarkasteluun kaksi muuta ammattiryhmää talousrikostutkijoiden rinnalle. Kaikki kolme ammattiryhmää erottuivat omina joukkoinaan, joskin tilintarkastajien tärkeimmät arvot olivat hyvin pitkälti samanlaiset talousrikostutkijoiden kanssa. Esimerkiksi *oikeudenmukaisuus jaotteli vastaajia*: tämä arvo oli rikostutkijoilla yksi tärkeimmistä, tilintarkastajilla melko tärkeä ja rahastonhoitajilla yksi vähiten tärkeistä. Tulokset havainnollistavat osaltaan yksityisen sektorin ja valtion rikostutkinnan välisen laskenta-ammattilaisten jatkumon, jossa tilintarkastajat sijoittuvat tavallaan välimaastoon. Tilintarkastuksessa esimerkiksi valvotaan osakeyhtiö- ja kirjanpitolain noudattamista, joten oikeudenmukaisuuden, riippumattomuuden ja objektiivisuuden korostuminen rahastonhoitajiin nähden on ymmärrettävää. *Tuloksellisuus on rahastonhoitajille tärkeää* korostetummin kuin tilintarkastajille tai talousrikostutkijoille. Kaikki ammattiryhmät antoivat sen sijaan vaikuttavuudelle yhden matalimmista keskiarvoista, mikä indikoi yhteneväisyyttä laskennallisissa ammateissa tai käsitteen sisällön epäselvyyttä.

Avointen kysymysten tulokset lisäävät luottamusta myös Virtasen (2002) tutkimukseen. Virtasen mainitsema yksilötason moraali sekä laskenta-ammattilaisten työssään kehittämät periaatteet ja ns. maalaisjärki, joilla täydennetään lainsäädännön puutteita, nousivat myös tässä tutkimuksessa esille. Moraaliseikkojen ohella osa vastauksissa havaituista eroista voi kummuta eroista esimerkiksi riskienhallintatavoissa sekä ammattiryhmien edunvalvonnassa ja järjestäytymisessä (ks. Humphrey ym. 2009). Laskentatoimen ammattilaisten eettisissä arvoissa ja suhtautumisessa eettisiin ongelmatilanteisiin havaittiin ammattiryhmäkohtaisia eroja, mutta myöhempää tutkimus-

ta tarvitaan esimerkiksi siitä, miten eri ammattiuran vaiheessa saatu eettinen koulutus vaikuttaa laskenta-ammattilaisten moraaliiin. ■

LÄHDELUETTELO

- AIRAKSINEN, T.** 1987. *Moraalifilosofia*. Porvoo: WSOY.
- ALEGRIA CARREIRA, F., DO AMPARO GUEDES, M. & DA CONCEIÇÃO ALEIXO, M.** 2008. Teaching, communicating and evaluating CSR: Can we teach ethics and professional deontology? An empirical study regarding the Accounting and Finance degree. *Social Responsibility Journal*, 4 (1/2), 89-103.
- CALIYURT, K. T.** 2007. Accounting ethics education in Turkish public universities. *Social Responsibility Journal*, 3 (4), 74-80.
- CLIMENT, F. & SORIANO, P.** 2011. Green and Good? The Investment performance of US environmental mutual funds. *Journal of Business Ethics*, 103 (2), 275-287.
- DÁVILA GÓMEZ, A. M. & CROWTHER, D.** 2007. *Ethics, psyche and social responsibility*. Hampshire: Ashgate.
- HUMPHREY, C., LOFT, A. & WOODS, M.** 2009. The global audit profession and the international financial architecture: understanding regulatory relationships at a time of financial crisis. *Accounting, Organizations and Society*, 34 (6-7), 810-825.
- IKOLA-NORRBACKA, R. & JOKIPII, A.** 2010. Hallinnon eettiset arvot talousrikostutkijoiden professiossa. *Hallinnon tutkimus*, 29 (1), 51-68.
- JACKLING, B., COOPER, B. J., LEUNG, P. & DELLAPORTAS, S.** 2007. Professional accounting bodies' perceptions of ethical issues, causes of ethical failure and ethics education. *Managerial Auditing Journal*, 22 (9), 928-944.
- LAPSLEY, I.** 2008. The NPM agenda: back to the future. *Financial Accountability & Management*, 24 (1), 77-96.
- LOEB, S. E.** 1971. A survey of ethical behavior in the accounting profession. *Journal of Accounting Research*, 9 (2), 287-306.
- MCPHAIL, K.** 1999. The threat of ethical accountants: An application of Foucault's concept of ethics to accounting education and some thoughts on ethically educating for the other. *Critical Perspectives on Accounting*, 10 (6), 833-866.
- METSÄMUURONEN, J.** 2009. Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä. 4. laitos. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- NUSSBAUM, B.** 2002. Can you trust anybody anymore? Bloomberg Businessweek (28.1.2002). Internetissä: http://www.businessweek.com/magazine/content/02_04/b3767701.htm
- PYLKKÄNEN, P.** 1995. *Johdon laskentatoimi ja etiikka. Johdon laskentatoimen eettiseen analysointiin tarkoitettujen viitekehyksen muodostaminen ja soveltaminen johdon laskentatoimen eettiseen problematiikkaan*. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja, sarja D-8/1995.
- SATAVA, D., CALDWELL, C. & RICHARDS, L.** 2006. Ethics and the auditing culture: rethinking the foundation of accounting and auditing. *Journal of Business Ethics*, 64 (3), 271-284.
- VELASQUEZ, M. G.** 1998. *Business ethics: Concepts and cases*. 4th edition. New Jersey: Prentice Hall.
- VIRTANEN, A.** 2002. Laskentatoimi ja moraalii: Laskenta-ammattilaisten käsityksiä hyvästä kirjanpitoavasta, hyväksyttävästä verosuunnittelusta ja hyvästä tilintarkastavasta. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- VIRTANEN, A.** 2007. Laskentatoimi ja moraalii – Onko niillä jotain yhteyttä keskenään? *Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*, 12, 2.
- WOICESHYN, J.** 2013. *Tulos ja moraalii – eettinen tie menestykseen*. (How to be Profitable and Moral. A Rational Egoist Approach to Business. Lanham: University Press of America.) Käännös Juhana Korhonen. Helsinki: Kauppakamari.

LIITE 1. Klusterianalyysikuviot

